

ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
Экономика және бизнес жоғары мектебі
Басқару бөлімі

«Басқарушылық талдау және болжау»
Дәріс жазбалары

Алматы 2025 ж

Мазмұны

- 1-бөлім: Басқару шешімдерін қабылдаудағы басқару талдауының рөлі: саланың ерекшеліктері
- 2-бөлім: Стратегиялық менеджментті талдаудың әдістері мен әдістері
- 3-бөлім: Операциялық және ағымдағы басқаруды талдаудың әдістері мен әдістері
- 4-бөлім: Жауапкершілік орталықтарын басқаруды талдау: негізгі бағалау көрсеткіштері
- 5-бөлім: Тиімділіктің негізгі көрсеткіштері
- 6-бөлім: өнімділіктің балама көрсеткіштері
- 7-бөлім: Басқару талдауындағы мінез-құлық туралы ойлау: Тәуекелдік аппетит критерийлері
- 8-бөлім: Басқару шығындарын талдау: өзара бағалау. 1-бөлім
- 9-бөлім: Басқару шығындарын талдау: өзара бағалау. 2-бөлім
- 10-бөлім: Басқару шешімдерін қабылдаудағы бюджеттік емес басқару
- 11-бөлім: Шешім қабылдаудағы белгісіздік және тәуекел
- 12-бөлім: Басқару шешімдерін қабылдаудағы рөл, тәсілдер және негізгі әдістердегі болжау және модельдеу
13. бөлім: Басқару шешімдерін қабылдаудағы болжау және модельдеу құралдары.
14. бөлім: Басқару шешімдерін қабылдаудағы болжау және модельдеу: Тестілеу
15. бөлім: Басқару шешімдерін қабылдаудағы болжау және модельдеу. Қолдану: Көрнекілік, Түсіндіру

14. Тақырып: Басқару шешімдерін қабылдаудағы болжау және модельдеу: Тестілеу

Мақсаты: Зерттеу бағытын ескере отырып, болжау мен модельдеуді тестілеудің негізгі тәсілдерін ашу.

Контур

1. Басқаруды талдауда болжамды тестілеудің негізгі тәсілдері
2. Болжау мен модельдеудің сезімталдығы: факторлар

Болжау – жинақталған тәжірибе мен оған қатысты ағымдағы болжамдар негізінде болашақты болжау. Болжау - бұл әртүрлі мәселелерді шешуді талап ететін күрделі процесс. Оны жасау үшін әртүрлі болжау әдістерінің комбинациясы қажет. Олардың көп саны бүгінде бар, бірақ іс жүзінде 15-20-сы ғана қолданылады. Біз олардың ең танымалдарына тоқталамыз. Болжаудың ең танымал әдістері: Сараптамалық бағалау әдісі. Бұл әдістің мәні мынада: болжам бір маманның немесе мамандар тобының пікірі негізінде кәсіби, практикалық, ғылыми тәжірибеге негізделген. Қызметкерлерді бағалауда жиі қолданылатын ұжымдық және жеке сараптамалық бағалаулар арасында

айырмашылық бар. Экстраполяция әдісі. Экстраполяцияның негізгі идеясы кәсіпорынның бұрынғы және қазіргі дамуының тұрақты тенденцияларын зерттеу және оларды болашаққа жобалау болып табылады. Болжалды және формальды экстраполяция арасында айырмашылық бар. Ресми экстраполяция кәсіпорынның дамуындағы бұрынғы және қазіргі тенденциялар болашақта сақталады деген болжамға негізделген; болжамды экстраполяция ағымдағы дамуды кәсіпорын динамикасы туралы гипотезалармен байланыстырады, оған әр түрлі факторлардың әсері болашақта өзгеретінін ескереді. Индикаторлардың өзгеру тенденцияларын анықтау үшін болжамның бастапқы кезеңінде экстраполяция әдістерін қолдану тиімді екенін білу маңызды. Модельдеу әдістері. Модельдеу – объект пен процестерді алдын ала зерттеу, оның маңызды белгілері мен сипаттамаларын анықтау негізінде модель құру. Модельдерді пайдалана отырып болжау оны әзірлеуді, эксперименттік талдауды, алдын ала болжамдық есептеулердің нәтижелерін процестің немесе объектінің жай-күйі туралы нақты деректермен салыстыруды, модельді нақтылауды және түзетуді қамтиды. Экономикалық болжау әдісі (экономикалық талдау) кәсіпорында болып жатқан кез келген экономикалық процесті немесе құбылысты бөліктерге бөлуден тұрады, содан кейін осы бөліктердің процестің барысы мен дамуына, сондай-ақ бір-біріне әсері мен өзара байланысы анықталады. Талдау мұндай процестің мәнін ашуға, сондай-ақ оның болашақтағы өзгеру заңдылықтарын анықтауға, алға қойылған мақсаттарға жету жолдарын жан-жақты бағалауға мүмкіндік береді. Экономикалық талдау болжау логикасының құрамдас бөлігі және элементтерінің бірі болғандықтан, оны макро, мезо, микро деңгейлерде жүргізу керек. Ол кәсіпорында өндірісті жоспарлауда қолданылады. Экономикалық талдау процесін бірнеше кезеңге бөлуге болады: мәселені тұжырымдау, бағалау критерийлері мен мақсаттарын анықтау; талдауға қажетті ақпаратты дайындау; ақпаратты зерттегеннен кейін аналитикалық өңдеу; мақсаттарға жетудің ықтимал жолдары бойынша ұсыныстар әзірлеу; нәтижелерін ұсыну. Баланс әдісі. Бұл әдіс ресурстарды кіріс көздері бойынша сипаттайтын бірінші бөлігі екіншіге тең болатын, олардың шығыстардың барлық бағыттары бойынша бөлінуін көрсететін көрсеткіштер жүйесі болып табылатын баланстарды әзірлеуге негізделген. Баланс әдісі болжауда қолданылатын пропорционалдылық пен тепе-теңдік принципін жүзеге асырады. Оның мәні кәсіпорынның шикізаттың, материалдың, қаржылық және еңбек ресурстарының әртүрлі түрлеріне қажеттілігін өнім өндіру мүмкіндіктерімен және ресурс көздерімен байланыстыруда жатыр. Сонымен, болжауда қолданылатын баланстар жүйесіне: қаржылық, материалдық және еңбек баланстары жатады. Бұл топтардың әрқайсысы бірқатар баланстарды қамтиды. Нормативтік әдіс негізгі болжау әдістерінің бірі болып табылады. Қазіргі таңда оған үлкен мән беріліп отыр. Оның мәні стандарттар мен нормаларды пайдалана отырып, болжамдарды техникалық-экономикалық негіздеуде жатыр. Соңғылары ресурстарға қажеттілікті, сондай-ақ оларды пайдалану көрсеткіштерін есептеуде қолданылады. Бағдарламалық мақсат әдісі (РТМ). Басқа әдістермен салыстырғанда бұл әдіс

салыстырмалы түрде жаңа және жеткіліксіз дамыған. Ол соңғы жылдары ғана кеңінен қолданыла бастады. РТМ бұрын талқыланған әдістермен тығыз байланысты және кәсіпорынның даму мақсаттарына негізделген түпкілікті қажеттіліктерді бағалаудан басталатын болжамды әзірлеуді қамтиды, содан кейін тиімді құралдар мен оларға жету жолдарын анықтау және іздеу, сондай-ақ ресурстармен қамтамасыз ету. РТМ мәні кәсіпорынның негізгі даму мақсаттарын анықтау, теңгерімді қамтамасыз етумен алдын ала белгіленген мерзімдерде оларға қол жеткізу үшін өзара байланысты шараларды әзірлеу болып табылады және ресурстарды тиімді пайдалануды ескере отырып. Болжаудан басқа, ЖБК кешенді мақсатты бағдарламаларды құруда қолданылады, олар орындаушылармен, орындау мерзімдерімен, ресурстармен байланыстырылған өндірістік, ұйымдастырушылық, экономикалық, әлеуметтік және басқа да іс-шаралар мен міндеттердің мақсаты мен кешенін көрсететін құжаттар болып табылады. Қатысты мақалалар: Экономикалық болжамдар: шындықты қуу Экономикалық болжау: Пайғамбар болу оңай ма? Корпоративтік болжау: Сахалин энергетикалық стратегиялық жоспарлаудан алынған рецепт Болжау дегеніміз не?

Болжау – жинақталған тәжірибе мен оған қатысты ағымдағы болжамдар негізінде болашақты болжау.

Болжау - бұл әртүрлі мәселелерді шешуді талап ететін күрделі процесс. Оның өндірісі әртүрлі болжау әдістерінің комбинациясын қажет етеді, олардың бүгінде үлкен саны бар, бірақ іс жүзінде тек 15-20 қолданылады. Біз олардың ең танымалдарына тоқталамыз.

Болжаудың ең танымал әдістері

Сараптамалық бағалау әдісі. Бұл әдістің мәні – болжам кәсіби, практикалық, ғылыми тәжірибеге сүйене отырып, бір маманның немесе мамандар тобының пікіріне негізделеді. Қызметкерлерді бағалауда жиі қолданылатын ұжымдық және жеке сараптамалық бағалаулар арасында айырмашылық бар.

Экстраполяция әдісі. Экстраполяцияның негізгі идеясы кәсіпорынның қалыптасқан, өткен және қазіргі, тұрақты даму тенденцияларын зерттеу және оларды болашаққа жобалау болып табылады. Болжалды және формальды

экстраполяция арасында айырмашылық бар. Ресми экстраполяция кәсіпорынның өткен және қазіргі даму тенденциялары болашақта жалғасады деген болжамға негізделген; болжамдық экстраполяция ағымдағы дамуды болашақта әртүрлі факторлардың өзгеретін әсерін ескере отырып, компанияның динамикасы туралы гипотезалармен байланыстырады. Экстраполяция әдістерін болжаудың бастапқы кезеңінде көрсеткіштердің өзгеру тенденцияларын анықтау үшін ең жақсы қолданылатынын атап өткен жөн.

Модельдеу әдістері. Модельдеу нысанды және оның процестерін алдын ала зерттеу, оның маңызды белгілері мен сипаттамаларын анықтау негізінде модель құруды қамтиды. Модельге негізделген болжау модельді әзірлеуді, эксперименттік талдауды, алдын ала болжамдық есептеулерді нақты процесс немесе қондырғы деректерімен салыстыруды, модельді нақтылау мен түзетуді қамтиды.

Экономикалық болжау әдісі (экономикалық талдау) кәсіпорында болып жатқан кез келген экономикалық процесті немесе құбылысты оның құрамдас бөліктеріне бөлуді қамтиды, содан кейін осы компоненттердің процестің барысы мен дамуына, сондай-ақ бір-біріне әсері мен өзара байланысы анықталады. Талдау мұндай процестің мәнін аша алады, сонымен қатар оның болашақтағы өзгеру заңдылықтарын анықтай алады, алға қойылған мақсаттарға жету жолдарын жан-жақты бағалай алады. Экономикалық талдау болжау логикасының құрамдас бөлігі және элементтерінің бірі болғандықтан, оны макро, мезо, микро деңгейлерде жүргізу керек. Ол кәсіпорынның өндірісін жоспарлауда қолданылады.

Экономикалық талдау процесін бірнеше кезеңге бөлуге болады:

- мәселені құрастыру, бағалау критерийлері мен мақсаттарын анықтау;
- талдауға қажетті ақпаратты дайындау;
- ақпаратты зерттегеннен кейін аналитикалық өңдеу;
- мақсаттарға жетудің мүмкін жолдары бойынша ұсыныстар әзірлеу;
- нәтижелерді ұсыну.

Бухгалтерлік баланс әдісі. Бұл әдіс ресурстарды көздері бойынша сипаттайтын бірінші бөлігі екіншіге тең болатын, олардың шығыстардың барлық бағыттары бойынша бөлінуін көрсететін көрсеткіштер жүйесін білдіретін баланстарды әзірлеуге негізделген.

Баланс әдісі болжауда қолданылатын пропорционалдылық пен тепе-теңдік принципін жүзеге асырады. Оның мәні кәсіпорынның шикізаттың, материалдың, қаржылық және еңбек ресурстарының әртүрлі түрлеріне қажеттілігін өнімнің және ресурс көздерінің өндірістік мүмкіндіктерімен байланыстыруында жатыр. Сонымен, болжауда қолданылатын баланстар жүйесіне қаржылық, материалдық, еңбек баланстары кіреді. Бұл топтардың әрқайсысы басқа да бірқатар баланстарды қамтиды.

Нормативтік әдіс негізгі болжау әдістерінің бірі болып табылады. Жақында ол айтарлықтай маңызға ие болды. Оның мәні стандарттар мен нормаларды пайдалана отырып, болжамдарды техникалық-экономикалық негіздеуде жатыр. Соңғылары ресурстарға қажеттілікті және оларды пайдалану көрсеткіштерін есептеу үшін қолданылады.

Бағдарламалық мақсат әдісі (РТМ). Басқа әдістермен салыстырғанда бұл әдіс салыстырмалы түрде жаңа және дамымаған. Ол соңғы жылдары ғана кеңінен қолданыла бастады. РМС қазірдің өзінде талқыланған әдістермен тығыз байланысты және компанияның даму мақсаттарына негізделген түпкілікті қажеттіліктерді бағалаудан басталатын болжамды әзірлеуді қамтиды, содан кейін оларға қол жеткізудің тиімді құралдары мен әдістерін анықтау және іздеу, сондай-ақ ресурстармен қамтамасыз ету.

ПМК-ның мәні кәсіпорынның негізгі даму мақсаттарын анықтауда және ресурстармен теңгерімді қамтамасыз етуді қамтамасыз ете отырып, сондай-ақ оларды тиімді пайдалануды ескере отырып, алдын ала белгіленген мерзімдерде оларға қол жеткізу үшін өзара байланысты шараларды әзірлеуде жатыр.

Болжаудан басқа, ЖБК кешенді мақсатты бағдарламаларды құруда қолданылады, олар орындаушылармен, орындау мерзімдерімен, ресурстармен байланыстырылған өндірістік, ұйымдастырушылық, экономикалық, әлеуметтік және басқа да шаралар мен міндеттердің мақсаты мен кешенін көрсететін құжаттар болып табылады.

Сұрақтар

1. Зерттеу объектісінің контекстінде басқару талдауында болжау тестілеуінің негізгі тәсілдерін түсіндіріңіз.
2. Зерттеу объектісінің контекстінде болжау мен модельдеудің сезімталдығына әсер ететін негізгі факторларды ашыңыз.

Дереккөздер

- 1 «ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» ҰБТ-НЫҢ 2022-2026 ЖЫЛҒА АРНАЛҒАН ДАМУ БАҒДАРЛАМАСЫ
- 2 "ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ КӘСІПКЕРЛІК КОДЕКСІ (12.09.2022 жылғы өзгерістер мен толықтырулармен)" Қазақстан Республикасының Заңы.
- 3 "Акционерлік қоғамдар туралы" Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 13 мамырдағы N 415-ІІ Заңы.
4. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың « «Жасанды интеллект дәуіріндегі Қазақстан: өзекті мәселелер және оны түбегейлі цифрлық өзгерістер арқылы шешу»» атты Қазақстан халқына Жолдауы, 8 қыркүйек 2025 ж.
5. «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы
6. «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы
- 2015 жылғы 23 қарашадағы № 416-V ҚРЗ.

Additional

7. Amankeldi N., Svyatov S., A.Adambekova The Realization of Academic Freedom as the Basis of Assurance of Higher Education Quality. IJEFI-EconJ - International Journal of Economics and Financial Issues (ISSN21464138-Turkey-Scopus), 2015.-№5, 80-88p ИФ-0,15

Scopus indexed Journals

- 8 Kazbekova K. Bohayev D. Adambekova A. Bank Risk Management in the Conditions of Financial System Instability. Entrepreneurship and sustainability issues // Entrepreneurship and sustainability issues, Вильнюс 2020, 7. – С.1599-1614

9 SMALL FIRMS' CAPITAL STRUCTURE AND PERFORMANCE

Kokeyeva, S., Hájek, P., Adambekova, A.

Ikonomicheski Izsledvania, 2022, 31(4), стр. 128–144

10 THE INFLUENCE OF THE CAPITAL MARKET (FINANCIAL INSTRUMENTS) ON ECONOMIC GROWTH IN KAZAKHSTAN AND CIS COUNTRIES

Omira, A., Adambekova, A., Khishauyeva, Z., Zhanibekova, G., Amankeldi, N.

ECONOMICS - INNOVATIVE AND ECONOMICS RESEARCH JOURNAL, 2024, 12(1), страницы 227–239

- 11 Kazakhstan and China in the context of economic oil and gas cooperation, Вестник ЕНУ им Л.Гумилева №2,2023 в соавторстве Хань Найчао

- 12 «Орталық Азия елдерінің инвестициялық тартымдылығы: факторлары және рейтингтік критерийлері» //Вестник университета Туран – 2023. – №. 3. – С. 153-169. В соавторстве Аппазов А, Адамбеков Н.Т., Аманкелды Н.А..

- 13 ЛИЗИНГ КАК ДЕЙСТВЕННЫЙ ИНСТРУМЕНТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА, \ \ Казахстан -Спектр (КИСИ) 2023, №3, с70-84. В соавторстве Урпежанов С. <https://doi.org/10.52536/2415-8216.2023-3.05>

- 14 Scientific justification for the specific application of ESG principles, Вестник КазНУ, 2023,№4

- 15 Investment Analysis Methodology: Overview and Application, Вестник ЕНУ, 2023 №4

- 16 Государственное управление через призму экономических теорий. САЕР. 2023. №6 . с.129-149 в соавторстве с Муслимовым Р. <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2023-6-129-149>

- 17 REGIONAL RESOURCE PROVISION MAP: METHODOLOGY AND KEY APPROACHES Вестник Туран, 2024, №2

- 18 ESG commitment: scientific rationale for relevance and review of practice, ВЕСТНИК КАЗУЭФМТ (ЕСИЛЬ) 2024, №2

- 19 КАПИТАЛ ҚҰРЫЛЫМЫ, ТАБЫСТЫЛЫҚ ЖӘНЕ ТӘУЕКЕЛ: ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ӨНЕРКӘСІП СЕКТОРЫНДАҒЫ ШАҒЫН КОМПАНИЯЛАРДЫ ЗЕРТТЕУ САЕР. 2024. №2

20. Economic Review of the National Bank of the Republic of Kazakhstan

21. The journal "Bulletin of KazNU named after al-Farabi (economic series)"

22. The magazine "Kazakhstan Securities Market"

23. www.nationalbank.kz.
24. www.kase.kz
25. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000516>